

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

СОЛОШКІНА Ірина Володимирівна - доцент кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
УДК 347.734.5:351.72

В статті определено поняття и суцність фінансових услуг как правовой категории. Предложено дифференцировать фінансовіе услуги с помощью специально уполномоченного органа по вопросам регуляції рынка фінансових услуг.

Ключові слова: фінансові установи, фінансові установи, нормативно-правове регулювання, державне управління.

Постановка проблеми

Використання фінансовими установами та іншими суб'єктами, що надають фінансові послуги, прогалин у чинному законодавстві задля власного збагачення за рахунок споживачів – явище, що нерідко спостерігається в нашому житті. Можливість таких зловживань допускається, не в останню чергу, через недосконалість понятійного апарату, що зумовлює нагальну необхідність проведення наукових досліджень з метою оптимізації положень чинного законодавства України в сфері фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень

Увагу науковців, що працюють у сфері різних галузей знань, таких як фінанси, менеджмент, державне управління і право постійно привертають проблеми функціонування ринку фінансових послуг в Україні. Представниками юридичної науки достатньо активно досліджувались актуальні питання господарсько-правового, цивільно-правового, фінансово-правового

та адміністративно-правового регулювання суспільних відносин з надання фінансових послуг.

Правовий статус учасників ринку фінансових послуг, банківських та небанківських установ досліджувався в працях Л. Ільченко-Сюйви, О. Ящишак, С. Румянцева, Л. Баланюк, О. Картамишева [1, 2, 3, 4, 5]. У працях В. Яроцького, К. Масляєвої, І. Плахіної, В. Гостюка, С. Половко з'ясовувалась правова сутність фінансових інструментів, що обертаються на вітчизняному ринку фінансових послуг [6, 7, 8, 9, 10]. Договірні засади надання фінансових послуг було висвітлено в дисертаційному дослідженні Н.В. Дроздової [11]. Цивільно-правову характеристику окремих видів фінансових послуг у своїх роботах надавали Я. Чапічадзе (факторинг) [12], І. Якубівський (фінансовий лізинг) [13], результати фундаментального теоретичного дослідження проблем банківських правочинів представив І. Безклубий [14]. Проблемам правового регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг присвятив наукове дослідження І. Чайкін [15]. Правові засади державного нагляду і фінансового контролю щодо надання фінансових послуг аналізувались Г. Остаповичем, М. Саєнко [16,17].

Досліджуючи окреслене коло питань, багато хто з науковців звертав увагу на недосконалість правової категорії «фінансові послуги», але, на нашу думку, вченими не достатньою мірою було використано спо-

соби та прийоми наукової методології для визначення поняття фінансових послуг, що не дозволило сформулювати одночасно повне та ємке поняття.

Цілі статті

Із застосуванням прийомів наукової методології визначити поняття «фінансових послуг» як дефініції, що використовується для позначення відповідного класу об'єктів.

Виклад основного матеріалу

Визначальне значення для ефективного функціонування механізму правового регулювання при впорядкуванні тих чи інших суспільних відносин має наявність чітко визначених та вдало сформульованих правових понять.

При визначенні поняття певного процесу дійсності слід відобразити його закономірні зв'язки зі спорідненими процесами, визначити суттєві сторони та ознаки. Відповідний підхід до формулювання дефініцій при визначенні понять підтримується багатьма представниками філософської науки та теорії права [18, 19, 20].

Не останнє значення для вдосконалення інструментарію механізму правового регулювання має чіткість та ємкість формулювання правових понять. С.С. Алексєєв у ході характеристики логіко-мовного методу дослідження об'єктів юридичної науки наголосив на необхідності розрізнення двох рівнів мови: мови права та мови юридичної науки (правова метамова). Термінологія метамови багато в чому залежна від термінології мови права. Але мова права і метамова за своїм складом повністю не збігаються. Правова метамова ширше за своїм змістом. У ній містяться не тільки терміни і вирази мови права, а й такі терміни і вирази, яких немає в мові права [18, с.40].

Однозначність термінів у мові права досягається, в першу чергу, шляхом закріплення понять в нормативних актах – формування легальних дефініцій. У процесі розкриття змісту поняття поряд із мовою права може використовуватись і термінологія метамови. Та чи завжди такий симбіоз сприятиме досягненню цілі ефективно-

го правового регулювання, розглянемо на прикладі поняття «фінансових послуг».

Легальне визначення фінансових послуг міститься в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (далі – «Закон»). Згідно із п.5 ч. 1. ст.1 Закону фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [21]. Ключовим компонентом легальної дефініції, що розкриває сутність поняття фінансової послуги, є здійснення «операцій з фінансовими активами». Поряд з цим, легального визначення фінансових активів у законодавстві не міститься, а законодавець в п. 4 ч. 1. ст.1 Закону обмежується лише перерахуванням об'єктів, що належать до фінансових активів, це: кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

Поняття «кошти» чинним законодавством не визначається. Натомість поняття цінних паперів визначається відразу в двох нормативних актах в ч. 1 ст. 194 Цивільного кодексу України та у ч. 1 ст. 3 спеціального нормативного акту – Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок», згідно з якими цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником, та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам [23]. Якщо Цивільний кодекс України – це класичний приватноправовий нормативний акт, то Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» регулює як приватноправові, так і публічно-правові сторони функціонування фондового ринку і його інструментарію.

Поняття ж боргового зобов'язання закріплюється в суто публічно-правовому

Бюджетному кодексі, де зазначена дефініція тлумачиться як зобов'язання позичальника перед кредитором за кредитом (позикою), що виникло внаслідок випуску і розміщення боргових цінних паперів та/або укладання кредитних договорів [22].

Чіткого визначення поняття «право вимоги боргу» чинне законодавство не містить, хоча законодавець достатньо широко оперує зазначеним терміном, наприклад, при регулюванні договору факторингу: (за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) ч.1 ст.1077 ЦК [23].

Зазначимо, що застосування в юридичній техніці прийомів щодо визначення одного терміну через інший є доволі поширеною практикою, але в даному випадку легальні дефініції має лише частина категорій, представлених у даному понятійному рядові, а поняття кошти для використання понять метамови повинні були, як мінімум, сформульовані як «грошові кошти». Таким чином, вважаємо, що ефективного поєднання мови права та метамови при визначенні поняття «фінансових активів» не відбулося і окреслене питання потребує додаткового аналізу з боку науковців.

Як нами було показано вище для визначення поняття «фінансові послуги» законодавцем було одночасно використано правові поняття, що закріплюються в публічно-правових та приватноправових нормативних актах. Ми поділяємо думку науковців які говорять, що в межах однієї правової системи не можуть формулюватися різні визначення категорій і понять, що відображають подібні за суттю правові процеси. Такі поняття повинні визначатися в правових джерелах однаково, незважаючи на їх різногалузеву приналежність, єдине – вони можуть додавати окремі ознаки, що підкреслять, у випадку необхідності, приватноправовий чи публічно-право-

вий характер явища. Тому вважаємо, що неможливо розкрити сутність фінансових послуг без поглибленого аналізу приватноправових та публічно-правових елементів механізму правового регулювання, що забезпечують правовий вплив на суспільні відносини в сфері здійснення операцій з фінансовими активами.

До того ж, зазначимо, що задля більш результативного наукового розгляду доцільним буде не виявлення конкуренції між двома моделями правового регулювання (між диспозитивним та імперативним способом побудови правового матеріалу), а виявлення поєднуючої системи засобів, що мають забезпечити високу ефективність правового впливу. Тим більше, що науковцями не раз зазначалося, що різні науки та наукові дисципліни розвиваються не незалежно, а у тісній взаємодії між собою. Один із напрямків взаємодії – використання однією наукою знань, отриманих іншими науками [19, с. 96].

Як нами вже було зазначено, для формулювання поняття певного процесу, визначення його змісту, в першу чергу слід відобразити його закономірні зв'язки зі спорідненими процесами.

Сутність фінансової послуги проявляється через зміст послуги в класичному розумінні, а саме, дію, яка приносить користь. У чинному законодавстві термін „послуга” використовується законодавцем у багатьох нормативних актах, починаючи з Цивільного кодексу, в т.ч. і в Законі України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, але єдиного чіткого визначення поняття „послуги”, легальної дефініції законодавцем досі не сформульовано.

Цивільний кодекс у ст. 901 закріплює поняття договору про надання послуг, який сам є достатньо новим правовим інститутом [23]. Поряд з цим, дослідження сутності послуги не раз ставало предметом наукових розробок. Науковці, представники цивілістичної науки виявили головну ознаку послуги – виконання дій, які не мають матеріального результату. Тобто при наданні послуги продається не сам результат, а дії, що до нього призвели [24, с. 884].

Відомі російські правознавці М.І. Брагінський і В.В. Вітрянський, характеризуючи сутність послуги, виділяють два пов'язаних між собою елементи – ціль, якій послуга слугує (користь) і засіб досягнення цієї цілі (здійснення дії тим, хто надає послугу) [25, с. 209].

Б. Денисенко, визначивши місце фінансової послуги в понятійно-логічному рядові: «послуга» – «відплатна послуга» – «фінансова послуга», зосереджується на характеристиці фінансової послуги, висловивши кілька застережень. У першу чергу, науковець зазначив, що легальне визначення поняття «фінансових послуг» міститься в нормативному акті, що прийнятий для регламентації публічно-правових аспектів суспільних відносин у цій сфері, тому в силу поліфункціонального характеру законодавчого терміну, неможливо втиснути в нього саме ті ознаки, що характеризуватимуть фінансову послугу як цивілістичну категорію. По-друге ж, вчений висловив сумнів щодо можливості і, головне, необхідності об'єднання в одному легальному понятті приватноправових та публічно-правових характеристик відповідних явищ та предметів, що фактично має місце у випадку із визначенням фінансової послуги [26, с. 56].

Мусимо не погодитись із такими застереженнями науковця та його критикою теорії «юриспруденції понять», відповідно до якої саме чітка визначеність понять та термінів є запорукою ефективного впливу механізму правового регулювання на конкретні види суспільних відносин. На нашу думку, легальне визначення поняття «фінансові послуги» має стати універсальною правовою дефініцією, незважаючи на публічно-правовий чи приватноправовий характер норм, що містяться в нормативному акті. Ілюстрацією до сказаного може слугувати норма Податкового кодексу України (акту публічно-правового спрямування), де в ст. 14.1.185, що тлумачить категорію «постачання послуг», говориться про будь-яку операцію, що не є постачанням товарів, чи іншу операцію з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права

інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності [27]. Основна ознака послуги, що визначається представниками цивілістичної науки, міститься в цьому визначенні (споживання в процесі вчинення певної дії).

У механізмі адміністративно-правового регулювання також формується інститут адміністративних послуг, у якому визначаються властиві йому ознаки. Поряд із дискусією в науці щодо того, який термінологічний вислів «адміністративні послуги» чи «публічні послуги», «державні» чи «управлінські» є точнішим або більш вдалим, науковці говорять, що сам термін «послуги» повинен зберігати те саме змістове навантаження, що й у приватному секторі та приватному праві [28, с. 118].

До особливих ознак адміністративних послуг науковці відносять: 1) адміністративна послуга надається за заявою особи; 2) надання адміністративних послуг пов'язано із забезпеченням умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної особи; 3) адміністративні послуги надаються адміністративними органами (насамперед органами виконавчої влади та місцевого самоврядування) і обов'язково через реалізацію владних повноважень. Тобто отримати конкретну адміністративну послугу можна лише у відповідному (як правило, тільки одному) адміністративному органі; 4) результатом адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється заява особи). Такий адміністративний акт має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за даною послугою [28, с. 119 – 120].

Ознаки притаманні фінансовим послугам є відмінними від ознак, властивих адміністративним послугам, наприклад, вони надаються не за заявою особи, а на підставі договору; суб'єктами, що надають послуги, є фінансові установи, а не органи влади; результатом має бути збереження реальної вартості фінансових активів, а не адміністративний акт та інші.

Визначимо докладніше склад ознак, притаманних фінансовим послугам. Б. Денисенко до законодавчих ознак фінансових послуг відносить: 1) здійснення операцій с фінансовими активами, яку науковець пропонує сформулювати як: «вчинення фактичних та/або юридичних дій з фінансовими активами» [26, с. 58]; 2) дії з фінансовими активами провадяться в інтересах третіх осіб. Поряд з цим, Б. Денисенко наголошує на абстрактності даного формулювання, з чим ми повністю погоджуємося і пропонуємо, в першу чергу, говорити про інтереси споживача фінансової послуги, а вже потім про можливих зацікавлених третіх осіб. Нагадаємо, що саме споживачі вводяться Господарським кодексом України в якості окремих суб'єктів господарських правовідносин, що має достатньо важливе значення в сенсі нормативного забезпечення захисту прав споживачів.

Н. Дроздова визначає вже більше коло характерних ознак фінансової послуги, що відрізняють її від інших різновидів послуг, а саме: по-перше, фінансова послуга – це різновид діяльності відповідного суб'єкта господарювання, який надає послугу; по-друге, фінансова послуга належить до нематеріальних послуг; по-третє, фінансова послуга супроводжується відповідним рухом фінансових активів (грошових коштів, цінних паперів, боргових зобов'язань та прав вимоги боргу, що не має статусу цінних паперів, включаючи будь-які види лотерейних та інших подібних білетів, які передбачають видачу грошового або майнового виграшу); по-четверте, зазначений рух фінансових активів передбачає здійснення учасниками таких послуг відповідної фінансової операції (наприклад, торгівля фінансовими активами, залучення їх у депозит); по-п'яте, наявність професійного складу суб'єктів фінансових послуг, які надають таку послугу і здійснюють функцію фінансового посередництва [11, с. 8]. Але, на нашу думку, науковець не вказує такі важливі ознаки фінансової послуги, як: платність та унікальну мету її надання.

К.В. Масляєва, навпаки, підкреслюючи господарсько-правовий характер операцій з фінансовими активами, характеризує

такі риси фінансових послуг, як збереження реальної вартості фінансових активів і отримання прибутку, зробить висновок, що збереження реальної вартості активів і є обов'язковою метою надання фінансових послуг, без чого стає неможливим досягнення іншої мети фінансової послуги – отримання прибутку. Науковець наголошує на неможливості розгляду обох зазначених цілей фінансової послуги як альтернативних, що має місце в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [7, с.6]. Нам вдаються слушними висновки К.В. Масляєвої.

Таким чином, на підставі дослідження зв'язків фінансової послуги із іншими послугами, характеристики її основних ознак, враховуючи нароби науковців і наші власні висновки, сформулюємо поняття фінансової послуги. Фінансова послуга – це господарська операція із грошовими коштами, цінними паперами та борговими зобов'язаннями, що здійснюється за плату фінансовими установами в інтересах замовників послуг – споживачів, та можливих третіх осіб за власний рахунок фінансових установ, або за рахунок споживачів чи третіх осіб, або за рахунок грошових коштів, залучених від інших осіб з метою збереження їх реальної вартості, а у випадках передбачених договором, отримання прибутку споживачем.

Вичерпний перелік видів фінансових послуг міститься в ч.1 ст. 4 Закону України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”. З врахуванням змін та доповнень до зазначеного Закону, внесених 10 жовтня 2013 року, нині законодавчо закріплено 15 видів фінансових послуг (з них такі послуги як: управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»; операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів та банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і

банківську діяльність» безпосередньо вважатимуться фінансовими послугами з 8 лютого 2014 року).

Кожен, із закріплених законодавчо, видів фінансових послуг, як правило, представляє собою, однорідну групу інших послуг, яких може бути більше десятка (наприклад, банківські послуги). Тому, на наш погляд, потрібна докладна диференціація фінансових послуг бажано здійснена легально спеціально уповноваженим органом з питань регулювання ринку фінансових послуг.

Література

1. Ільченко-Сюйва Л. В. Небанківські фінансові установи: досвід Європейського Союзу та можливості України / Л. В. Ільченко-Сюйва // Фондовый рынок. – 2009. – № 5. – С. 16–22.
2. Ящищак О. Р. Державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. – К., 2010. – 20 с.
3. Румянцев С. Розвиток небанківських фінансових установ // Цінні папери України. – 2009. – № 23. – С. 19–20.
4. Баланюк Л. Поняття та місце небанківської установи у фінансовій системі України // Право України. – 2008. – № 3. – С. 47–51.
5. Картамишева О. Державний нагляд і контроль за діяльністю небанківських фінансово-кредитних установ // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 90–93.
6. Яроцький В.Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2007. – 40 с.
7. Масляєва К.В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
8. Плахіна І.В. Цивільно-правовий статус бірж: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корещького. – К., 2009. – 15 с.
9. Гостюк В.І. Цивільно-правові договори з цінними паперами за законодавством України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.І. Гостюк ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 16 с.
10. Половко С.М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – 17 с.
11. Дроздова Н.В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н.В. Дроздова ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 22 с.
12. Чапичадзе Я.О. Договір факторингу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 17 с.
13. Якубівський І.Є. Договір фінансового лізингу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 17 с. – укр.
14. Безклубий І.А. Теоретичні проблеми банківських правочинів: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / І.А. Безклубий ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 32 с.
15. Чайкін І.Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2007. – 22 с.
16. Остапович Г.М. Державний контроль на ринку цінних паперів України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ін-т законодавства Верх. Ради України. – К., 2006. – 21 с.
17. Саєнко М. І. Правове регулювання державного контролю у сфері фінансових послуг в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. І. Саєнко ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2010. – 20 с.
18. Проблемы теории государства и права: Учебник /Под ред. С.С.Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – 448 с.
19. Кохановський В.П. Філософія і методологія науки: Учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. – 576 с.

АНОТАЦІЯ

У статті визначено поняття та сутність фінансових послуг як правової категорії. Запропоновано диференціювати фінансові послуги за допомогою спеціально уповноваженого органу з питань регулювання ринку фінансових послуг.

SUMMARY

In the article a concept and essence of financial services is certain as to the legal category. It is suggested to differentiate financial services by special the authorized organ on questions of adjusting of market of financial services.

20. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. -М.: Юридическая литература, 1976. -264с.

21. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 1, ст. 1

22. Бюджетний кодекс України: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 24.12.2010 – 2010 р., № 50, / № 50-51 /, стор. 1778, стаття 572

23. Цивільний кодекс України: Закон України // Відомості Верховної Ради України от 03.10.2003 – 2003 г., № 40, стаття 356

24. Гражданский кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под ред. д.ю.н., проф. Е.О. Харитонов. – Х.: «Одиссей», 2007. – 1280 с.

25. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. Издание дополнительное исправленное (3-й завод). – М.: «Статут», 2003. – 1055 с.

26. Денисенко Б. Банківська послуга як цивільно-правова категорія Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск 79, 2008. – с.55-58

27. Податковий кодекс Відомості Верховної Ради України, 2011, N 13-14, N 15-16, N 17, ст.112

28. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В.П.Тимошук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.